

РАМАН-ПРЫТЧА Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ І ФРАНЦУЗСКАЙ ЛІТАРАТУРАХ

У сучаснай літаратуры вельмі распаўсюджанымі з'яўляюцца жанры прытчы і рамана-прытчы як жанравай разнавіднасці сучаснага рамана. Найвыдатнейшыя французскія і беларускія пісьменнікі звярталіся і працягваюць звяртацца да прытчавых форм для вырашэння сваіх мастацкіх задач. Сярод іх: А. Адамовіч, В. Быкаў, Б. дэ Бушэрон, А. Камю, Ул. Караткевіч, Я. Колас, Ж.-М. Г. Леклезіе, Р. Мерль, Б. Пятровіч, Я. Сіпакоў, М. Турнье, і іншыя.

У перыядычным айчынным і замежным друку існуе шэраг публікацый (А. Бачароў, А. Цвяткоў, А. Таўсценка, С. Ханеня, І. Кузняцоў, Ж. Дэлорм, Ф. Жынуазо, М.-А. Арфё), прысвечаных праблеме мастацкай умоўнасці, прытчы і рамана-прытчы. Нягледзячы на наяўнасць навуковых распрацовак, шэраг пытанняў застаецца па-за ўвагай даследчыкаў. У дадзеным артыкуле выяўляюцца тыпалагічныя рысы рамана-прытчы на прыкладзе твораў французскіх і беларускіх пісьменнікаў другой паловы XX стагоддзя.

У рамане-прытчы XX ст. самым устойлівым параметрам у параўнанні з іншымі выступае *змястоўна-кампазіцыйная арганізацыя*. Раман-прытча паранейшаму разглядае Быццё. Аднак ён больш не з'яўляецца правадніком адзінай Ісціны з-за адсутнасці выразных каардынат апошняй. Часцей за ўсё, паняцці Бога, Прыроды, Слова ў рамане-прытчы атрымліваюць іранічную рэфлексію: «усе падманлівыя выглядывы сучаснага жыцця павінны быць разбураныя, дэфармаваныя або змешчаныя ў святдомасць чытача – толькі пры такой умове яму будзе адкрытая яго сапраўдная нябачная сутнасць» [1, с. 24].

Да прыкладу, у «Планеце малпаў» («*La Planète des singes*») П. Буля галоўны герой, журналіст Уліс Меру, трапляе на планету Сарора, дзе «цывілізавана» жывуць гарылы, арангутангі і шымпанзэ. Гэта «цывілізаванасць» умоўная, бо яна апісана ў іранічнай форме. Аўтар падкрэслівае арыстакратычны знешні выгляд малпаў: «гарыла была апранута ў такі ж гарнітур, як і мы з вамі... Яе рудая куртка здавалася пашытай у лепшым парыжскім атэлье» [2, с. 32], але іх паводзіны застаюцца дзікунскімі: «каб сфатаграфавання, самкі доўга выбіралі самае прыгожае месца на фоне акрываўленых целаў, стараючыся, каб іх капелюшы з пучкамі прыколатых валасоў былі выразна бачныя» [2, с. 38]. У творы гарылы-салдаты палююць на слабейшых – пазбаўленых «святдомасці, думак, душы» чалавекападобных істот. П. Буль занепакоена праецыруе іх паводзіны на міжнацыянальныя войны XX стагоддзя: знішчэнне сабе падобных не сустракаецца ні на якім іншым узроўні эвалюцыі жывёльнага свету.

У прытчы «Краіна Хлудаў» Ул. Някляева адзін з галоўных мастацкіх прыёмаў – іронія. У творы гратэск праяўляецца на некалькіх узроўнях: гратэскавыя тапонімы (бульвар Абяцанкаў-цацанкаў); гратэскавыя

персанажы (іншаземец Шампанскі); гратэскавыя сітуацыі – «адраджэнне» хлудаў. Амбівалентны гратэск праз павелічальнае шкло гіпербалізацыі, празмернасці, спалучэння трагічнага з камічным дазваляе не толькі выкрыць бессэнсоўнае і агіднае, але адначасова выявіць і аўтарскія ідэалы. У прытчах В. Быкава «На поўню», «Герой», «Букет ружаў», «Рэдкі дар», «Чорная сіла» найбольш актыўную рэалізацыю таксама атрымліваюць іронія і гратэск.

Падзейна-апавядальны ўзровень французскага рамана-прытчы – неразгалінаваны, сюжэт увогуле можа ўяўляць сабой універсальны пачатак аднатыпных сітуацый, як правіла, ён сканцэнтраваны. Такая канцэнтрацыя сюжэта, характэрная яшчэ для класічнай прытчы, неабходна раману-прытчы па той прычыне, што ў лакальнай атмасферы лягчэй ставіць і вырашаць вострыя праблемы рознага характару (палітычнага, ідэалагічнага, сацыяльнага і іншых). Усё гэта характэрна для раманаў-прытчаў П. Канстан «Бананавы парадыз» («*White spirit*»), В. Быкава «Сотнікаў», «Абеліск», Б Пятровіча «Сон між пачвар».

Сучаснаму раману-прытчы па-ранейшаму ўласцівы двухпланавы сюжэт, гэта значыць, ён мае два планы прачытання: рэальна-побытавы (апавядальны) і іншасказальны (філасофска-абагулены). Спосабы рэалізацыі двухпланавасці ў рамане-прытчы розныя: найчасцей стварэнне іншасказальнага плана здзяйсняецца за кошт ускладнення апавядальнай тканіны разнастайным культуралагічным і асацыятыўна-сімвалічным падтэкстам. Да прыкладу, у рамане-прытчы «Апошняя пастараль» Алеся Адамовіча важную ролю ў стварэнні складанага асацыятыўна-сімвалічнага падтэксту выконваюць асобныя эпіграфы-прытчы, якія папярэднічаюць кожнаму з раздзелаў. Аўтар выкарыстоўвае фрагменты са старажытнага індыйскага і вавілона-асірыйскага фальклору, цытаты з Бібліі (з «Кнігі Іёва», «Песні Песняў»), а таксама ўрыўкі з мастацкіх твораў розных нацыянальна-гістарычных эпох (Лонг «Дафніс і Хлоя»). Багацце легендарна-міфалагічнага матэрыяла дапамагае пісьменніку ўзняць злабанадзённую праблематыку да ўзроўню глыбокага, канцэптuala-філасофскага разумення, звязаць яе з духоўнай гісторыяй усяго чалавецтва.

У французскім рамане-прытчы ХХ ст. свае асаблівасці набывае і *герой*. Цяпер персанаж сімвалізуе сабой усё чалавецтва ці пэўны клас. Акрамя таго, пісьменнікі-прытчавікі імкнуцца ў межах лакальнага аб'екта адлюстравання ўвасобіць быццё ў яго сукупнасці, «мікрасусвет» становіцца аналагам «макрасусвету». Аднак, нягледзячы на тое, што ў творах акрэсліваюцца і некаторыя рысы характару, і даюцца партрэтныя і псіхалагічныя замалёўкі прытчывага персанажу, ён не ператвараецца ў самабытную, індывідуалізаваную асобу.

Галоўным у вызначэнні мастацкага вобраза застаюцца яго маральныя якасці. Аўтар рамана-прытчы, як правіла, стварае ў сваім творы такі канфлікт, выхад з якога магчымы выключна пры адной умове: толькі чалавек з высокімі маральнымі якасцямі можа вырашыць сітуацыю. Але, перш чым зрабіць выбар на карысць добра і гуманізму, герой павінен выпакутаваць яго,

прайшоўшы праз выпрабаванні. Прыкладам можа служыць Юрась Братчык – галоўны герой рамана-прытчы «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» Ул. Караткевіча. «Мужыцкі Хрыстос», як яго ласкава называюць у творы папличнікі, на працягу ўсяго свайго цяжкіх шляху робіць выбар у бок добра.

У рамана-прытчы чалавек і свет, свядомасць і быццё ўвесь час знаходзяцца ва ўзаемадзеянні. Гэта прадвызначае спецыфічны характар іх раскрыцця: ізамарфізм мікра- і макракосму, узаемадзеянне чалавека, прыроды і ўвогуле культуры.

Новы тып героя, сфарміраваны ў рамана-прытчы, уплывае на асаблівасці пабудовы *сістэмы персанажаў*. Характары герояў вызначаюцца змястоўнымі парадыгмамі. Універсальны складнік вобраза прадстае ўжо як гатовы і нязменны, і, такім чынам, ствараецца шэраг блізкіх, але не тоесных персанажаў. Акрамя таго, сацыяльна-гістарычная прыкмета вобраза дысаніруе са «спрадвечнымі» прататыпамі. Да прыкладу, у рамана-прытчы «Мяжа» («*La frontière*») П. Кіньяра маладыя кавалеры Афонса і Айрас выступаюць травесційнымі дублёрамі графа дэ Жамо. У кіньяраўскіх герояў адсутнічаюць усялякія асобныя прыкметы: «яны настолькі падобныя адзін да аднаго, што менавіта падабенства, а не дыферэнцыяцыя характарызуе іх знешнасць» [3, р. 21]. Прычым пісьменнік ігнаруе не толькі знешнія характарыстыкі персанажаў, але і іх псіхалагічны партрэт.

Рух прытчавага характару здзяйсняецца ад агульнага да універсальнага, выхад героя за ўласна апавядальныя рамкі аказваецца шчыльна звязаным з часовай структурай твора. Калі падзеі пачынаюць набываць адценне ўсеагульнасці, знікае «зараз» і «тут», рэальнасць паглыбляецца і ператвараецца ў сімвал жыцця, яе філасофскае асэнсаванне. Калі ў рамана-прытчы «Імя на канцы языка» («*Le nom sur le bout de la langue*») П. Кіньяра стары рамеснік распавядае гісторыю пра чалавечую легкадумнасць і адказнасць, час для слухачоў Калбруна, Жона і Персэ практычна знікае. Кожны з іх па асобку праходзіць пакутлівы шлях здабывання і спасціжэння ісціны пра чалавека ўвогуле і пра сябе ў прыватнасці.

Мадэль быцця ствараецца не толькі дзякуючы канцэнтрацыі літаратурнага матэрыялу, «сціснутага» аповеду, спецыфічнай сістэмы персанажаў, але і з дапамогай асаблівай *прасторава-часовай арганізацыі*.

У французскім рамана-прытчы апісанні часу як гістарычнай эпохі надвычай умоўныя. Да прыкладу, у «Аніцша» («*Onitsha*») Ж.-М. Г. Леклезіе і «Вежы» Ул. Някляева, галоўную ролю адыгрывае не час падзей, а тое, як яны паўплываюць на фарміраванне светапогляду героя.

У сучасным рамана-прытчы фабульна-сюжэтны і апаведны час супадаюць. Дзеянне ў прытчавым творы можа доўжыцца гадзіну, суткі, год – гэта не мае значэння. Мы не адчуваем руху часу, які накіроўваецца ў бясконцасць. Развіццё сюжэту адбываецца быццам бы па-за часавымі рамкамі. Для рамана-прытчы характэрна «*экстэмпаральнасць*», або «*пазачасавасць*» (тэрміны ўведзены М. Ільіной).

Суб'ектыўны час герояў у сучасным французскім прытчавым творы –

асаблівы. У гэксце няма традыцыйных апорных момантаў, па якіх адлічваецца час: дзяцінства, юнацтва, сталасць – увогуле, не існуе фізіялагічнай зменлівасці персанажа. Але затое прысутнічае ўнутраны час героя, якому ўласцівы працягласць, дынамічнасць, рытмічнасць. Прытчавы персанаж жыве выключна ў свеце сваіх думак, бо ўрэшце рэшт яму наканавана зрабіць свой маральны выбар. Так, у рамане-прытчы «Пратакол» («*Le procès verbal*») Ж.-М. Г. Леклезіе малады чалавек Адам Пала хаваецца ад абрыдлых людзей ў закінутым доме на беразе Міжземнага мора. Свабодную плынь сваіх думак персанаж перарывае прамовай перад людзьмі, якія адпачываюць на пляжы, безвынікова спрабуе выкрыць загану сучаснай тэхнакратычнай цывілізацыі. У выніку Адама Пала змяшчаюць у вар'яцкі дом. Такім чынам, лёс героя сімвалізуе крах чалавечых каштоўнасцей, канец гуманізму.

Час у рамане-прытчы цесна звязаны з прасторай дзеяння. У французскім рамане-прытчы яна часцей за ўсё абмежавана плошчаю вострава, населенага пункта, кватэры, самалёта і г. д. Так, напрыклад, фамільны замак Рычвікаў у «Сільве» Веркора, княства Нармандскае ў «Імені на канцы языка» П. Кіньяра. Аднак, нягледзячы на ​​своеасаблівую абмежаванасць прасторы ў прытчавым творы, яна разам з тым разамкнёная, бо дзеянне з тым жа поспехам можа адбывацца ў любым іншым месцы, інакш кажучы, яно можа разгортвацца «паўсюль».

Для рамана-прытчы характэрны і *асаблівы тып дыскурсу*. Прытчавая мова імкнецца да экспрэсіўнасці, але ў той жа час валодае і сталай семантыкай. Яна не зліваецца ні з празаічнай, бо інфарматыўнасць і характаралагічныя магчымасці тут малаважныя, ні з паэтычнай, якая арыентаваная на непаўторнасць і эмацыянальную рэакцыю слухача. Раману-прытчы ўласцівы маналагічны дыкурс, але гэта не голас канкрэтнага героя, у ім злітыя галасы ўсяго чалавечага асяроддзя. Група людзей, якім належыць няўласна-простая мова, прадстаўляецца нейкім адзінствам: яны аднолькава глядзяць на тыя факты, пра якія ідзе гаворка.

Такім чынам, у сучасным рамане-прытчы адзначаюць: неразгалінаваны сюжэт, парабалічную кампазіцыю, універсальны тып героя, сістэму персанажаў як шэраг двойнікоў, абстрагаваны хранатоп, маналагічны тып дыскурса. Гэтыя рысы з'яўляюцца ўзаемазвязанымі і ўзаемаабумоўленымі і вызначаюць мастацкае цэлае рамана-прытчы.

Літаратура

1. Храпченко М. Б. Художественное творчество, действительность, человек. М., 1998.
2. Буль П. Планета обезьян = *La planète des singes* / пер. с фр. Ф. Мендельсона. М., 2004.
3. Brunel P. *La littérature française aujourd'hui*. P., 1997.